

УДК 80+316.28

С. В. Форманова

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В ІНВЕКТИВНОМУ ПРОСТОРИ

*Есть некоторые оскорбления, которые,
при всей доброй воле, забыть нельзя-с.
Во всем есть черта, за которую перейти опасно;
ибо, раз переступив, воротиться назад невозможно.
Ф. М. Достоевский.*

Реферат. Стратегія моделювання мовної поведінки в комунікативній інтеракції – це загальний, всебічний план досягнення мети спілкування; вона представляє собою розробку основних напрямків мовної діяльності. Тактика виступає як сукупність прийомів, методів реалізації стратегії; це зовнішньомовна структура мовної діяльності. Стратегія – це загальна схема спілкування, загальний план його організації, тактика – система послідовних дій, що веде до реалізації обраної стратегії.

Стратегію визначають мета (спільна чи індивідуальна), комунікативні установки (маніпулятивні чи гуманістичні), характер спілкування (діалогічний чи монологічний). Втім, іноді, спілкуючись, люди можуть не ставити будь-якої мети.

Одну і ту ж стратегію можна втілювати в різних тактиках. Побудова стратегії залежить як від індивідуальних особливостей мовця, так і від співрозмовника, від його системи цінностей, інтересів, соціальних установок тощо. Побудова тактики базується, перш за все, на знаннях про ситуацію та особливості співрозмовників. Стратегія впливає на тактику, визначаючи в ній систему дій мовця.

У роботі здійснено особливості аналізу комунікативних стратегій і тактик в інвективному просторі, що перетворюються на конфлікт. Застосування мовленнєвих тактик в межах інвективних стратегій розглянуто на прикладах політичної, соціальної й побутової комунікації. Необхідність такого аналізу визначається труднощами у визначенні форм вираження негативної оцінки з використанням інвективи. Особливу увагу приділено оцінним судженням, які використано з метою створення негативного образу опонента, приниження його честі та гідності, дискредитації й тиску на нього.

Ключові слова: мовленнєвий акт, комунікативний акт, інтеракція, мовленнєва стратегія, мовленнєва тактика, інвективний простір, конфлікт.

Останнім часом проблема комунікативної інтеракції приваблює учених різних галузей, оскільки сучасна комунікація є основою теорії мовленнєвих актів, особливістю якої є підхід до мовленнєвого акту як до можливості досягнення мовцем певної нелінгвістичної мети й аналіз використаних мовних засобів, тобто ставлення до «слова як до дії» (Дж. Остін), що зумовило актуальність статті.

Метою статті є визначення стратегій і тактик у комунікативній інтеракції в інвективному просторі. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати зміст понять стратегія і тактика; 2) визначити види стратегій і тактик, що використовуються у конфліктній ситуації; 3) встановити типові мовні засоби, що характерні для інвективних тактик.

Теоретичною основою дослідження слугують праці вчених у галузі прагмалінгвістики й теорії мовленнєвих актів: З. Вендлер, Г. Грайс, Дж. Остін, Дж. Сьорль, Н. Арутюнова, Н. Готліб, М. Лисенко, М. Нікітіна, О. Падучева, І. Сусов та ін.; конфліктології і мовленнєвого конфлікту: А. Анцупов, А. Шипілов, Н. Арутюнова, Д. Болінджер,

О. Булигіна, Т. Стексова, А. Вежбицька, Т. Гридіна, В. Третьякова, В. Дем'янков, С. Дороніна, В. Жельвіс, Р. Фішер, С. Форманова.

Постановка проблеми вивчення комунікативних стратегій і тактик поведінки особистості знайшла своє місце у працях *лінгвістів* І. Гулакової, О. Іссерс, А. Корольової, І. Певневої; *психологів* Н. Грішиної, Є. Доценко, В. Латинова, М. Міріманової, О. Сидоренко та ін. *Тактики впливу* на співрозмовника вивчали І. Вілкінсон, Д. Кіпніс, К. Фейбл, С. Шмідт, Дж. Юкл. *Стратегії поведінки* у конфліктному дискурсі досліджували Р. Блейк, Дж. Маутон, М. Рахім, К. Томас.

До структури конфліктного дискурсу входять комунікативні акти, в яких відбувається зіткнення осіб, їхніх намірів з метою образити одне одного або передати вербальне/невербальне/паравербальне повідомлення. Крім того, конфліктний дискурс – це парний акт поведінки, що має амбівалентний характер, специфічну взаємодію опонентів, тобто конфронтацію, розбіжність партнерів у розумінні або оцінці ситуації. У конфліктному дискурсі відбувається порушення конвенційних норм спілкування: у партнерів виникає почуття антипатії, яке може експлікуватись, когнітивні розбіжності можуть вербалізуватись у некоректній формі, зіткнення ілюквативної мети призводить до взаємних образ, що не дозволяє конструктивно вирішити комунікативні проблеми, які виникають під час спілкування.

Одиницями, які описують мовленнєву поведінку, є мовленнєві вчинки. План вираження мовленнєвих вчинків створює мовленнєвий хід – фрагмент репліки одного комуніканта. Мовленнєвий хід може бути представлений у вигляді мовленнєвих кроків. Мовленнєвий крок – це функціонально й синтагматично пов'язані елементарні мовленнєві дії з типовою комунікативною інтенцією. Мовленнєві кроки та ходи є вербально вираженими. План змісту мовленнєвого вчинку задає комунікативна тактика, яка, у свою чергу, передає локальну мовленнєву інтенцію і маніфестується певним мовленнєвим ходом. Комунікативні тактики конституують комунікативну стратегію, яка є генеральною макроінтенцією. Вона визначає організацію мовленнєвої поведінки комуніканта відповідно до комунікативної/некомунікативної мети мовця та специфічні умови спілкування. Комунікативні стратегії і тактики співвідносяться з когнітивним (ментальним) рівнем організації мовленнєвої поведінки.

Стратегія моделювання мовної поведінки в комунікативній інтеракції – це загальний, всебічний план досягнення мети спілкування; вона представляє собою розробку основних напрямків мовної діяльності. На думку І. Тарасової, стратегія включає планування побудови процесу мовної взаємодії залежно від конкретних умов спілкування і осіб комунікантів, а також реалізацію плану, тобто лінію бесіди [9, с. 107]. Як слушно зауважує Т. Касенкова, щоб планувати будь-які дії, комуніканти повинні бути обізнаними з майбутньою ситуацією спілкування, мати відомості про адресата, а також елементарний досвід аналізу мовленнєвих дій [5, с. 47]. Тобто, прогноз майбутньої вербальної комунікації будується на епістемологічній основі про мовленнєвий акт, комунікативну взаємодію (з урахуванням мотивів і мети мовця й слухача, їхніх вербальних і невербальних дій), а також усієї ситуації в цілому [4, с. 95]. Т. А. ван Дейк розглядає стратегію, як план комплексного мовленнєвого впливу, спрямованого на зміну моделі світу партнера, на трансформацію його концептуальної свідомості [2, с. 153]. Узагальнюючи різні погляди науковців щодо розуміння поняття стратегії, А. Корольова визначає комунікативну стратегію як комплекс певних мовленнєвих дій, спрямованих на досягнення комунікативної мети, і, беручи до уваги розуміння стратегії мовленнєвої поведінки з психологічної точки зору, як установок на певні форми поведінки, в тому числі й у конфліктній ситуації спілкування, поєднує у визначенні комунікативної стратегії і план поведінки комунікантів (їхні мовленнєві й немовленнєві дії), і комунікативну мету з урахуванням певних психологічних установок [6, с. 50]. Аналіз теоретичних праць дає змогу кваліфікувати стратегію як певну систему дій у комунікативному процесі в інвективному просторі, що визначає вибір певних мовних засобів з метою дискредитації, висміювання, приниження опонента, маніпуляції його

свідомістю й вчинками, вербальним насиллям. Такий план спілкування передбачає «мовленнєві уміння для побудови діалогу в межах тієї або іншої стратегії» [1, с. 25], що вчені називають тактиками. *Тактика* виступає як сукупність прийомів, методів реалізації стратегії; це зовнішньомовна структура мовної діяльності. Комунікативні тактики засвідчують різницю між мовцями у використанні певного мовного коду в конфліктному дискурсі. Зазвичай «різниця в комунікативній тактиці пов'язана із різницею мовців у культурі, із різницею в оцінці будь-яких мовних явищ або мовленнєвих дій у тому чи іншому соціальному оточенні» [7, с. 6]. Отже, *стратегія* – це загальна схема спілкування, загальний план його організації, *тактика* – система послідовних дій, що веде до реалізації обраної стратегії.

Одну і ту ж стратегію можна втілити в різних тактиках. Побудова стратегії залежить як від індивідуальних особливостей мовця, так і від співрозмовника, від його системи цінностей, інтересів, соціальних установок тощо. Побудова тактики базується, перш за все, на знаннях про ситуацію та особливості комунікантів. Стратегія впливає на тактику, визначаючи в ній систему дій мовця.

Інвективна мовленнєва ситуація розуміється нами як *стратегія*, в основі якої лежить вибір мовленнєвих засобів з метою тиску на опонента, дискредитації його, приниження честі й гідності, що призводить до образи опонента, третіх осіб і т. ін. У такий спосіб стратегії і тактики мовленнєвого комунікативного акту в інвективному просторі визначено нами як план мовленнєвих дій, згідно з яким учасники спілкування реалізують свою комунікативну мету й практичні завдання.

Комунікативний акт можливий за умов, якщо адресант і адресат у взаємодії використовують один код, завдяки якому між ними виникає загальний знаковий і загальний контактний простір. Такий простір створюється відповідно до певних постулатів і правил. Під *постулатами* розуміємо те, що хочемо забезпечити в акті комунікації, яким саме ми хочемо бачити комунікативний акт; *під правилами* – те, як можна досягти цієї мети. Усі правила й постулати виходять з тих «неприємних» ситуацій, в яких могли опинитися комуніканти, і які змусили їх відмовитися від досягнення комунікативної мети.

Для цього потрібні мовні засоби і прийоми, а також уміння й навички відносно того, як користуватися мовою, тобто комунікативна компетенція. Але в різних ситуаціях ці постулати й правила діють по-різному, у різних ситуаціях спілкування нам потрібна різна комунікативна компетенція.

Конфліктні ситуації, які виникають між комунікантами, дають можливість найповніше розкрити комунікативну специфіку інвектив, які можуть носити агресивний характер. Аналіз теоретичного матеріалу дозволив виділити такі *інвективні стратегії*, у межах яких реалізуються певні тактики: *стратегія дискредитації* (тактика негативної оцінки), *некооперуючі стратегії* (тактика образи і приниження, тактика висміювання, тактика іронії, тактика натяку), *маніпулятивна стратегія* (прийоми демагогії, маніпулятивні тактики), *стратегія вербального насилля* (тактика наказу й заборони, тактика погрози).

Розглянемо фактичний матеріал:

Це не засідання Ради національної безпеки, а шабаш (Ю. Тимошенко); *Останнє засідання Ради національної безпеки можна порівняти з подіями на Лисій горі* (Ю. Тимошенко). У наведених прикладах спостерігаємо *стратегію дискредитації*, що реалізується у *тактиці негативної оцінки*. Це найсильніша конфліктна стратегія мовленнєвої поведінки, яка реалізується в *тактиках бездоказового звинувачення і викриття*. Порівняння Ради національної безпеки із шабашем, а події, що відбуваються в ній, – із Лисою горою засвідчують ефективність висловлювання, що досягається негативно-оцінними мовними засобами. Екс-Прем'єр-Міністр Юлія Тимошенко висловлює негативну оцінку з метою дискредитації органу управління, прагне у такий спосіб нав'язати реципієнтам його профнепридатність.

Серед *некооперуючих стратегій* виділяємо:

– *тактика образи і приниження* виражається у таких формах;

– «зниження» позитивного образу:

Я знаю, ти мене не поважаєш; Звичайно, тобі плювати на мої проблеми; Ти працюєш недостатньо ретельно; Ти мене любиш недостатньо сильно (Вікторія А. – Записано автором.);

– зменшення авторитету:

«Навіщо ти підвищуєш на мене голос? Чого ти хочеш цим домогтися?; Ти це робиш гірше за всіх!; Мій чоловік жалюгідний невдаха» (Марина М. – Записано автором.);

– зміну думки адресата про нього:

А. : *Чому ти на мене кричиш?*

К. : *Та тому що ти мене бісиш! Нормально з тобою неможливо розмовляти!; Я тобі не довіряю! Жінкам взагалі не можна довіряти!; Всі баби - дурени!; Усім потрібні лише багаті мужики* (Кирило М. – Записано атором.).

Розглянуті приклади конфліктних ситуацій спілкування яскраво підтверджують особливості мовної взаємодії комунікантів. При цьому реалізуються аномальні комунікативні ситуації, що утруднюють або роблять неможливою реалізацію намірів комунікантів;

– тактика висміювання:

Під час конфлікту відбувається ескалація конфліктогенів: на конфліктоген на свою адресу адресат зазвичай прагне відповісти конфліктогеном, який буде значно сильнішим. Як правило, людина боляче реагує на образи та ображення, тому у відповідь намагається вдатися до агресії. Норми етикету й мораль, безумовно, вимагають витримки, прощення образи, стійкості та вміння перевести усе в жартівливу форму, але цього майже не трапляється в реальному житті. Втім така поведінка пояснюється дуже просто: людина повинна відчувати себе у небезпеці, жити в комфортних умовах, спілкуватися з гідними людьми, тому зазіхання на її честь та гідність сприймається боляче, що і вихлюпується через агресію.

Наприклад,

Під час перерви у школі вчителька стала очевидцем конфліктної ситуації. Дві дівчинки, учениці третього класу, Альбіна та Аліса, гралися досить мирно. Раптом Альбіна випадково штовхнула Алісу. Та у відповідь заверещала: «Не штовхайся, брудна вівця». Альбіна відповіла так: «Але не така гладка, як ти» (Записано автором у гімназії № 7, м. Одеса).

Як бачимо, конфліктна ситуація – це результат особливого типу спілкування, особливої мовленнєвої поведінки комунікантів. Учасники конфліктної інтеракції досягають своєї мети через активну невербальну (*випадково штовхнула*) й вербальну агресію, яка реалізується через інвективу *брудна вівця*;

– тактика іронії:

Наведені нижче приклади свідчать про глузування в інвективному словоживанні. Втім зазначені інвективи містять образу, зорозумілу лише певним особистостям і в певній комунікативній ситуації:

– *Куме, а ви чули що Адміністрація президента представила його останню книгу на Нобелівську премію з літератури?*

– *А ви, куме, чули що Нобелівський комітет перенаправив це представлення до Книги рекордів Гіннеса? З припискою, що такого коштовного лайна світ ще не бачив* [3].

Зауважимо, що сама іронія не містить у собі характеру дискредитації, однак цей стилістичний засіб характеризується значною експресивністю, оскільки має емоційну та оцінну перлокутивну дію. На мовленнєвому рівні під час іронії нейтральні в стилістичному аспекті мовні засоби набувають експресивного значення, що надає їм статусу інвективи;

– тактика натяку:

У сфері непрямой комунікації реалізується ще одна мовленнєва тактика – *тактика натяку*, що містить змістову лакуну, яка вимагає інтерпретації адресата. Тобто зазначаються риси подібності, які імпліцитно вміщуються в характеристиці осіб, що порівнюються,

наприклад, *такий як: упертий, як осел; злий, як вовк; жирний, як свиня; хитрий, як лис; дурний, як індик; слизький, як вугор та ін.* Огрубіння виражається на лексичному рівні і свідчить про високий рівень агресивності в мовленні та мовленнєвій поведінці людей.

Маніпулятивні стратегії реалізуються у *прийомах демагогії й маніпулятивних тактиках*. Розглянемо фактичний матеріал:

– *прийоми демагогії:*

– негативні оцінки професійних якостей: ***Тупі застарілі репертуарні театри, абсолютно маргінальні колективи, людина з міністерства культури ... має право проявляти свій дебілізм, молоді журналісти ... переважно дурники, і таке враження, що вони не скінчили і семи класів*** [8];

– використання лексики з метою принизити предмет/об'єкт в очах інших людей: ***в Україні повна жопа з культурою, наукою й іншим, шарм нашої країни у її дебільності*** [8];

– безкомплексні характеристики: *Я не журналіст. Просто я сиджу на кухні і пиздю. А моя дружина каже: «Що ти тут пиздиш, взяв би і в газету написав». І, щоб не відчувати себе повним нічтожеством, я піднімаю сраку і пишу* [8].

Лесь Подерв'янський висловлює своє бачення ситуації в Україні як політичної, так і культурної. Він не використовує тактики заклик до якихось дій, він розмірковує, різко й категорично висловлює свою думку, інформує читачів про негативну оцінку зазначених фактів;

– *маніпулятивні тактики:*

Розглянемо мовний матеріал, почутий нами у львівській кнайпі (за сусіднім столиком сиділи шестеро гопників):

– *Ей, ти, суко (до офіціантки. – С. Ф.), пиздуй на хуй на кухню і принеси нам по сто грамів вхуярити...; Бля, чуваки, ви розумієте, що матюки допомагають виразити свою, бля, емоційність... От, наприклад, скажеш: – Іди геть звідци! – будуть виникати. А, як скажеш: – Пиздуй на хуй, бля! – діє моментально.*

Наведені приклади передають негативні емоції, ненависть, відразу, презирство, що свідчить про низький рівень культури й повне ігнорування оточення. Наведені репрезентації містять оцінний інвективний компонент і свідчать про рівень мовленнєвої культури молоді, про їхній авторитет у молодіжному осередку, про стать.

До *стратегій вербального насилля* відносимо *тактику наказу й заборони і тактику погрози*. Розглянемо їх детальніше:

– *тактика наказу й заборони:*

– обіцянка образити та принижувати: Мама Н., 55 років (дочці (24 роки) про її чоловіка):
– ***Він завжди буде витирати об тебе ноги і змішувати з лайном. Я забороняю тобі підтримувати з ним стосунки надалі*** (Записано автором.);

– звинувачення, підозра: Олексій, 33 роки (товаришеві (32 роки): – ***Навіщо ти нацьковуєш на мене свою дружину? Хочеш вийти чистеньким з нашого брудного діла? Що ти брешиш їй, що все це я організував, коли то була твоя ідея? А те, що ти зв'язався з тою хвойдою рудою, теж моя ідея? Слід вже розірвати з нею всі стосунки*** (Записано автором.);

– *тактика погрози:*

– погроза зіпсувати кар'єру: Хазяйка бізнес-центру К., 35 років (підлеглому водієві (27 років): – ***Якщо ти не припиниш своє наскудство, я тобі обіцяю зробити все можливе, щоб тебе навіть двірником не взяли в нашому місті. А така можливість у мене є*** (Записано автором).

Як бачимо з наведеного матеріалу, адресантом добирається стратегія, що реалізується у відповідній тактиці й супроводжується емоціями. На жаль, у теоретичних працях з конфлікту не приділяється увага мовним засобам його вираження, які, як форма комунікативної інтеракції, провокують виникнення конфлікту. Між тим, інвектива, як складова мови та засіб комунікації, є першопричиною, основним джерелом конфліктної

ситуації. У цьому випадку інвектива виступає як соціальне явище, чинник, який створює, формує і розвиває конфлікт.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: комунікативні стратегії і тактики є складним і багатомірним явищем як у комунікативному, так і в когнітивному й соціокультурному вимірах. Це механізм, який регулює хід діалогічної взаємодії між комунікантами. Аналіз теоретичного й фактичного матеріалу дозволив виділити в інвективному просторі 4 стратегії і 9 тактик, що в них реалізуються: *стратегія дискредитації* (тактика негативної оцінки), *некооперуючі стратегії* (тактика образи і приниження, тактика висміювання, тактика іронії, тактика натяку), *маніпулятивна стратегія* (прийоми демагогії, маніпулятивні тактики), *стратегія вербального насилля* (тактика наказу й заборони, тактика погрози).

Усі розглянуті стратегії і тактики спрямовані на вираження мовцем негативної оцінки адресата, що засвідчує конфліктність комунікативного акту, в якому опоненти ображають, звинувачують одне одного, висувають погрози, принижують честь і гідність комуніканта, маніпулюють його свідомістю тощо. Зазначені тактики характеризуються відсутністю етикетних формул і наявністю наказового способу дієслів, інвективи, лексем з негативною оцінною семантикою та експресією тощо.

Перспективу дослідження вбачаємо в аналізі комунікативних стратегій і тактик у конфліктному дискурсі, в розширенні стратегій і тактик, уточненні їхньої класифікації тощо.

Список використаної літератури

1. Борисова Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург : [б.и.], 1996. – С. 21-48.
2. Дейк ван Т. А. Стратегия понимания связного текста / Т. А. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1978. – С. 259-336.
3. [Електронний ресурс]; [сайт]: Режим доступу: <http://durdom.in.ua/ru/main/anecdotes.phtml>
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 284 с.
5. Касенкова Т. Н. Речевые стратегии модуляции перспективы языкового отображения мира : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Т. Н. Касенкова. – Краснодар, 2000. – 164 с.
6. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту / А. В. Корольова // *Studia Linguistica* : збірник наукових праць. – Вип. 1. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 48-53.
7. Крысин Л. П. Речевое общение в лингвистически и социально неоднородной среде / Л. П. Крысин // Речевое общение в условиях языковой неоднородности ; под ред. Л. П. Крысина. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 224 с.
8. Лесь Подерв'янський : У владі не боги, а звичайні рагулі, яких ми сьогодні поставили, а завтра скинемо / Л. Подерв'янський // *Голосіїв. Народний вісник* // [Електронний ресурс] ; [сайт] : Режим доступу до журн.: http://www.golosievo.kiev.ua/news_o_ptp?id=754. – Назва з екрана.
9. Тарасова И. П. Структура смысла и структура личности коммуниканта / И. П. Тарасова // *Вопросы языкознания*. – 1992. – № 4. – С. 103–110.

Аннотация

Форманова С. В. Коммуникативные стратегии и тактики в инвективном пространстве.

Статья посвящена особенностям анализа коммуникативных стратегий и тактик в инвективном пространстве. Применение речевых тактик в рамках инвективных стратегий

рассматривается на примерах политической, социальной и бытовой коммуникации. Автор обосновывает необходимость подобного анализа сложностью в определении форм выражения негативной оценки с использованием инвективы. Особое внимание уделяется оценочным суждениям, которые используются для создания отрицательного образа оппонента, унижения его чести и достоинства, давления на него и дискредитации.

Ключевые слова: речевой акт, коммуникативный акт, интеракция, речевая стратегия, речевая тактика, инвективное пространство, конфликт.

Summary

Formanova S. V. The communication strategies and tactics in the invective space.

The article is devoted to the peculiarities of analysis of the communicative strategies and tactics in invective space. The use of speech tactics within invective strategies are regarded on examples of political, social and household communications. The author justifies the necessity of such an analysis of the complexity in determining of forms of expression of negative evaluation using invective. Particular attention is paid to value judgments that are used to create a negative image of the opponent, the humiliation of his honor and dignity, the pressure on him and discredit.

Keywords: speech act, communicative act, interaction, speech strategies, speech tactics invective space, conflict.